

Проф. др Михаило ВОЈВОДИЋ

ПОЛИТИКА СРБИЈЕ ПРЕМА ЦРНОЈ ГОРИ 1878-1903.

Односи Србије и Црне Горе у време последњих Обреновића представљали су карактеристичан пример атмосфере која је владала на Балкану у деценијама после Берлинског конгреса. Демонстрација воље великих сила, која се испојила на Конгресу, да се на Балкану уреди стање водећи рачуна првенствено о њиховим интересима, оставила је трага на понашање балканских држава од којих су неке, на примјер Србија и Црна Гора, пре тога са великим оптимизмом биле ушле у ослободилачке ратове (1876-1878) против Турске. Време од 1878. до 1903. године обиловало је значајним променама у свету, али се чинило да на Балкану није било више онаквог оптимизма какав се осећао ранијих година у настојању за остварењем националних циљева. Ривалство и неповерење које је завладало у односима између балканских држава и народа заменили су некадашње тежње за међусобним зближавањем и савезништвом, и то је била кључна одредница њихових односа. Иако су у ово време први пут у историји између Србије и Црне Горе успостављене међусобне дипломатске везе, са сталним дипломатским представником Србије на Цетињу, званични односи између две земље нису били добри. У разноврсним тумачењима, даваним у вези са тим, најчешће се полазило од претпоставке, која се обично узимала као прворазредни чинилац, да је узрок лоших односа између Србије и Црне Горе било династичко ривалство. Ако се, међутим, упореде тадашњи укупни односи између свих балканских држава лако је утврдити да они мањевише нису били добри. Да ли је онда и ту у питању династичко ривалство? На жалост, често се губи из вида једна појава која је била присутна на Балкану, премда њени творци и учесници само по имену нису били исти: балканске државе биле су под јаким зрацима спољних утицаја који су се најчешће негативно одражавали на њихове односе.

I

Берлински конгрес 1878. године је својим одлукама, међу којима су биле и оне које су донеле признање независности Србији и Црној Гори, превасходно имао за циљ да једном заувек реши целокупни балкански проблем на тај начин што ће остваривати једно начело које је формулисано још крајем XVIII века, а то је да се балканска територија претвори у интересне зоне великих сила. Западна територија Балкана, заправо овога пута и територија Босне и Херцеговине, предата је Аустро-Угарској уз пуну сагласност Британије и Немачке, две најјаче силе у Европи, а источна је препуштена Русији чија се војска уосталом тамо и налазила после победоносне руске војне офанзиве 1877. године. То је било кључно решење из кога су произлазиле све наредне невоље на Балкану при чему нам примери Србије и Црне Горе, па и њихових међусобних односа, то могу одлично илустровати. Србија и Црна Гора су поред признања независности по одлукама Конгреса добиле и извесна територијална проширења на оним деловима Турске које су ослободиле у рату, али ни једна ни друга нису биле у победничком расположењу. Србија је спасила део својих добитака, захваљујући само подршци Аустро-Угарске, али је то морала да плати скупом ценом. Ушла је у интересну сферу Аустро-Угарске, што је било потврђено са више међусобних уговора почетком осамдесетих година. Црна Гора је с Албанском лигом морала да се бори да спаси део територија признатих јој од стране великих сила, али и да их тек уз њихову интервенцију, у првом реду Британије, стави под контролу своје власти.

Србија и Црна Гора, које ни у минулом ратном сукобу са Турском нису заједнички ратовале него свака на својој страни, нашле су се после мировног конгреса под различитим међународним утицајима, прва под аустроугарским, друга руским, а свака за себе се сналазила пред опасношћу Албанске лиге све док ова није од стране Турске била сузбијена. И самим тим ишле су свака својим путем. Идеја заједничке борбе, идеја уједињења и ослобођења српског народа, све што је уочи ратова 1876-1878. године било веома присутно у свести народа, а нарочито програмима омладине српске популарисано, све то је скоро потпуно замрло. Није било ниједног подстицаја нити изнутра нити са стране да се успоставе неки ближи односи међу њима, иако се бар првих година није дешавало ништа што би посебно утицало на захваљивање тих односа или постојање антагонизма. Један чинилац је међутим својски томе допринео: Аустро-Угарска. Она је заправо подстицала међусобно удаљавање две балканске земље. Чинила је то на разне начине, пре свега контролишући званичну политику Србије коју су од 1880. године водили аустрофилски оријентисани напредњаци блиски Милану Обреновићу, а час оптужујући Црну Гору за подстицање устаничког покрета у Херцеговини и напokon, вешто распирујући како у јавности тако и ди-

пломатским интригама ривалство њихових династија. У то глуво доба прекинутих веза између Србије и Црне Горе дошло је до једне званичне посете Цетињу високог представника Србије, која шире открива позадину односа између две земље. Почетком маја 1882. године¹ у Црну Гору је стигао, са личним писмом Милана Обреновића и вешћу о томе да је он узео краљевску титулу, председник Скупштине Србије Милан Кујунџић Абердар, песник, филозоф, политичар, државник, близак председнику владе Милану Пироћанцу и министру просвете Стојану Новаковићу. У свом извештају поднетом Пироћанцу он је оставио белешку атмосфере на Цетињу и изнео неке занимљиве предлоге у погледу будућих односа Србије према Црној Гори.

Кујунџић је, чини се, био пријатно изненађен пријатељским односом према Србији на који је наишао код кнеза Николе и у његовој околини. На Цетињу се није могла приметити никаква завист поводом поменутог великог догађаја у Србији, нити осетити никаква побуда ривалства, него само исказивање жеље за сложним радом и потпуном сарадњом. У погледу околних српских земаља – а то је била једна од средишњих тема о којој се разговарало – кнез Никола се приказивао присталицом активне политике. У вези са најактуелнијим тадашњим питањем – устанком у Херцеговини кнез је више био расположен да се тамо одржава стално четничко ратовање ради, како је говорио, изнуривања аустроугарских финансија, али није био за већи устанак како не би страдао тамошњи српски народ.² И тиме је одбио сва оптуживања да Црна Гора подстиче и помаже устанак. Том приликом говорило се и о потреби установљења дипломатских односа између Србије и Црне Горе као и сложног рада како би се остварило оно у чему се није успело у претходном рату. Било је и речи о томе да је исељавање угледних Црногораца, и агитацији у Србији с тим у вези, било систематско подривање Црне Горе од стране Србије. Такође су претресана још нека питања која су могла оптерећивати односе између две земље. Закључак Кујунџићев после свега био је више него занимљив: да треба водити рачуна о посебности људи и земље различитих српских крајева те да ће се Српство још дуго морати развијати „у складу” постојећих различитости а не „у апсолутном јединству”.³

¹ Датуми у тексту су по новом календару; једино су по старом календару они датуми који у напоменама означавају време настанка документа.

² Архив Србије (у даљем навођењу: АС), фонд Милутина Гарашанина, бр. 268, М. Кујунџић – Председнику Министарског савета и министру иностраних дела, Београд 29. јуни 1882. године. У прилогу је извештај Милана Кујунџића о мисији у Атини и на Цетињу.

³ Исто.

Ове речи и сугестије су могле годити председнику владе Милану Пироћанцу који је већ тада, за разлику од вође напредњака Милутина Гарашанина, показивао наклоност ка неким либералнијим схватањима која су подразумевала и лавији наслон на Аустро-Угарску, окретање ка Западу и уз то приближавање Црној Гори и осталим балканским суседима.⁴ Могло се можда и очекивати да ће се тим путем доћи до неке промене и учинити нешто у погледу превазилажења дотадашњег стања у односима две земље да се 1883. године није догодио велики унутрашњи расцеп у Србији, сукоб са радикалима који је доживео кулминацију у угушењу тзв. Тимочке буне, што је истовремено значило и обрачун са русофилским расположењем у земљи. Мучна атмосфера у Србији последице ликвидације радикалског покрета и бекства дела радикалног руководства са Николом Пашићем на челу, као и одлазак русофилски настројеног београдског митрополита Михаила, значили су истовремено и очување принципа чврстог придржавања аустрофилског курса у спољној политици. То је, разуме се, могло само негативно утицати и на односе са Црном Гором, односно могло је да доведе до поновног замрзавања оних капљица воде које су из вишегодишњих наслага леда потекле захваљујући Кујунџићевој посети. Овome треба додати још једну важну чињеницу. Уладба црногорске принцезе Зорке исте 1883. године, за кнеза Петра Карађорђевића, који је живео на Цетињу, унела је немир на Обреновићевски двор. Династичко ривалство биће од тада онај црв који ће некад више некад мање нагризати односе између две земље, разуме се уз вешто коришћење те чињенице од стране водећих људи у Бечу за стварање и расприривање непријатне атмосфере у односима између Србије и Црне Горе.

Имајући у виду споменута збивања у 1883. години чине се значајним још неке Кујунџићеве оцене, изречене у вези са тим у јануару 1884. године, с обзиром на његово истакнуто место и улогу у Србији и што су оне заправо изражавале расположење дела оних који су тада у Србији одлучивали. Свадба на Цетињу и свадбени дарови пристигли из Русије, подстакли су Кујунџића да се запита: Ко то баца семе раздора између Ловћена и Копаоника?! Како ли ће се завршити та мучна утакмица између Цетиња и Београда?! Да ли мора да буде један главни вођа?!⁵ Кујунџић није крио да је био свестан раздора који је наступио међу српским народом, али он није желео да од кривице амнестира ни Русију. Бунтовници Срби, избегли из Србије 1883. године, као и Срби из српских крајева у Аустро-Угарској ношени српском идејом, сврставали су се тада иза Цетиња само због тога што је Русија била покровитељица Црне Горе а Србија била у кри-

⁴ М. Пироћанац, *Наша завршна реч*, Дело, XIX, 1896, 37–41.

⁵ АС, фонд Милана Кујунџића Абердара, бр. 174, М. Кујунџић – Р. Ковачићу, Анкона 5. I 1884.

лу аустроугарске политике. Да ли је природно да због те чињенице, питао се Кујунџић, многи Срби окрећу леђа Србији. Да ли је исто тако у реду да поједини политичари више брину о светској револуцији улазећи у трку за туђи рачун, него о свом народу? Ако је Русија оставила на цедилу Србе 1815. и 1878. године, да ли ће она за љубав Срба заратити са Аустро-Угарском или не? Да ли је Русија поуздан ослонац балканског словенског света?,⁶ питао се на крају Милан Кујунџић Абердар.

У вези са овим размишљањима, а која нису била само Кујунџићева, постављало се и питање: колико је један од значајних чинилаца на Балкану - Русија уопште водила рачуна о томе где ће имати своје упориште. Да ли њено мењање центара свог присуства на Балкану штети или користи јединству балканског света? Да ли су Београд, Цетиње и нека друга мјеста, која су и пре ратова 1876-1878. године била центри омладинског покрета, а то значи и изложена деловању руских панслависта, задржала свој значај за Русију и после Берлинског конгреса? То је у ствари била озбиљна тема о којој су многи у Србији и ван ње размишљали. Када се, на пример, у октобру 1886. године Стојан Новаковић на путу за Цариград, где је требало да преузме положај српског посланика, сreo у Солуну са руским конзулом Јастребовом чуо је од њега оцену да је Русија погрешила што је после смрти кнеза Михаила покушавала створити центар на Цетињу, а после Берлинског конгреса у Софији, и да треба радити да то буде Београд.⁷ Имајући у виду да је Русија управо те 1886. године изгубила своје позиције у Бугарској, а да их од ратова 1876-1878. није имала у Србији, онда је разумљиво шта се крило иза речи овог истакнутог руског дипломате а истовремено и пријатеља српског народа. Међутим, Руси су као једино постојано упориште имали Цетиње, и то је била чињеница без обзира на то колико то Русима значило или не или колико Руси жалили што то није било негде друго. Уосталом, то су и потврдиле речи руског цара Александра које је изговорио у здравици приликом пријема кнеза Николе 30. маја 1889. године у Петерхофу: „Пијем у здравље кнеза црногорског јединог искреног и верног пријатеља Русије”.⁸

Таква атмосфера која је владала на Балкану, посебно у односима између Србије и Црне Горе, озбиљније се променила 1889. године. У марту те године абдицирао је краљ Милан у корист малолетног сина Александра. Одлазак овог

⁶ Исто.

⁷ АС, Посланство у Цариграду, 1886, Забелешка Стојана Новаковића, Солун 31. X 1886; АС, Министарство иностраних дела (у даљем навођењу: МИД), Политичко одељење (у даљем навођењу: ПО), 1886, фасц. I, дос. V, пов. бр. 440 С. Новаковић – Д. Франасовићу, Цариград 9. XI 1886.

⁸ Српске Новине, бр. 113, 21. мај 1889.

старог аустрофила са кормила земље, као и чињеница да је у јануару те године у Србији ступио на снагу нови устав, демократски по својој суштини, били су од великог значаја за даљи преображај Србије. Намесништво у Србији поверило је владу радикалима, који су имали далеко највећи број посланика у Скупштини. Радикали су одмах искористили своју шансу и започели са великим реформама у земљи, пре свега у унутрашњој политици, док су се у спољној политици опрезно померали ка некој замишљеној средини између Русије и Аустро-Угарске и вратили се идеји савеза са балканским државама.

Промене у Србији утицале су на побољшање званичних односа између Србије и Црне Горе. Леп гест радикалске владе Саве Грујића да прими у Србију у јесен 1889. године преко шест хиљада Црногораца којима је дозвољено насељавање у топличком крају, био је један од разлога да почетком фебруара 1890. године у посету Београду дође Гавро Вуковић, заступник министра иностраних послова Црне Горе.⁹ Том приликом било је речи о потреби за унапређивањем међусобних односа, као и о заједничком раду на народносним пословима у Турској.¹⁰ Вуковић је после тога продужио у Цариград, где је требало са Портом да преговара о регулацији реке Бојане, што је било од велике важности за Црну Гору, јер би добила нешто пољопривредног земљишта.¹¹ Боравак Гавра Вуковића у Цариграду, који се продужио на четири месеца због одуговлачења Турака да дају на то пристанак,¹² а његовог упорног очекивања да се било шта конкретно реши, био је међутим веома значајан за унапређење српско-црногорских односа. Вуковић се у Цариграду уверио да је Новаковић у својим рукама држао све конце српског националног рада у Турској и да је био тамо изузетно уважаван и цењен.¹³ Њих двојица, који су иначе били у врло срдачним односи-

⁹ АС, МИД, ПО, 1890, фас. I, дос. IV, пов. бр. 195, С. Грујић – С. Новаковићу, Београд 8. II 1890, Односи Србије и Црне Горе у XIX веку 1804–1903 (прир. П. Поповић), Београд 1957, бр. 741–774, бр. 783–784; N. Radulović, *Dokumenti Ministarstva inostranih djela Crne Gore*, Nikšić 1990, 40–42.

¹⁰ АС, Посланство у Цариграду, 1890, фасц. I, С. Грујић – С. Новаковићу, Београд 23. I 1890.

¹¹ АС, МИД, ПО, 1890, фасц. I, дос. IV, пов. бр. 237, С. Новаковић – С. Грујићу, Цариград 12. II 1890; N. Radulović, *Dokumenti*, 43–44.

¹² АС, МИД, ПО, 1890, фасц. I, дос. IV, пов. бр. 322, С. Новаковић – С. Грујићу, Цариград 27. II 1890; исто, пов. бр. 408, С. Новаковић – С. Грујићу, Цариград 14. III 1890; исто, пов. бр. 460, С. Новаковић – С. Грујићу, Цариград 22. III 1890; исто, пов. бр. 521, С. Новаковић – С. Грујићу, Цариград 7. IV 1890; исто, пов. бр. 576, С. Новаковић – С. Грујићу, Цариград 20. IV 1890; исто, пов. бр. 639, С. Новаковић – С. Грујићу, Цариград 6. V 1890; исто, фасц. III, дос. III, пов. бр. 2113, С. Новаковић – С. Грујићу, Цариград 15. V 1890; Војвода Г. Вуковић, Мемоари, II Цетиње–Титиград 1985, 295–297, 301–302.

¹³ Војвода Г. Вуковић, *Мемоари*, II, 298.

ма, штавише Вуковић је некада био Новаковићев ђак у Београду, започели су, уз сарадњу са руским посланством, снажну акцију код Порте и Васељенске патријаршије на остварењу једне важне тачке српског националног програма: да се уместо Грка изабере Србин за рашко-призренског митрополита.¹⁴ С обзиром на очекивање да ће овај заједнички рад обећавати резултате¹⁵ показало се да је тада била установљена добра основа за будуће односе Србије и Црне Горе. У ствари, Новаковић и Вуковић су тада, у Цариграду, дошли до идентичне процене да је добре односе између Србије и Црне Горе најбоље градити на основу заједничке спољне политике.¹⁶ Занимљиво је, међутим, да је страна штампа, нарочито средњоевропска, с пуно подозрења и шпекулација пропратила ову Вуковићеву мисију. Из разних нагађања о њеним циљевима могло се осетити велико неповерење према словенској политици. Руски посланик у Цариграду је то објаснио страхом „од полета млађе снаге словенске”.¹⁷

Радикалске власти Србије су пуно учиниле и на унапређењу економских односа са Црном Гором. У мају 1891. године био је међу њима закључен трговин-

¹⁴ Исто, 299–300.

¹⁵ У јануару 1896. године је за митрополита у Призрену био изабран Дионисије Петровић за кога су се залагале Србија и Црна Гора. Вид. Н. Ражнатовић, *Рад влада Црне Горе и Србије на њиховљању српских митрополија у Призрену и Скопљу 1890–1902. године*, Историјски записи, књ. XXII, св. 2, Титоград 1965, 217–275.

¹⁶ АС, МИД, ПО, 1890, фасц. I, дос. 4, пов. бр. 224, С. Новаковић – С. Грујићу, Цариград 10. II 1890.

¹⁷ Исто. – Када се Гавро Вуковић из Цариграда вратио на Цетиње и затим почетком јула исте године званично наименован за министра иностраних послова, разменио је тим поводом веома срдачне поруке са Савом Грујићем у којима се наговештавала будућа блиска сарадња између две земље. Исто, пов. бр. 874, Г. Вуковић – С. Грујићу, Цетиње 21. VI 1890; исто, С. Грујић – Г. Вуковић, Београд 30. VI 1890. У наставку започете преписке две владе су се међусобно информисале о многим важним питањима, о мерама и плановима који се спремају, а посебно о томе како да се заштити српски народ у Турској. У септембру 1890. године Гавро Вуковић је упознао Саву Грујића да се у Црној Гори сматра да је српски народ у Турској у великој опасности, да туђинци „црквом и школом” хоће да га преточе у свој елемент, да их у томе помажу силе Тројног савеза те да се Србија и Црна Гора морају томе снажно одупрети. Србија и Црна Гора – поручује Вуковић – треба, међутим, да споразумно раде, али због мера опреза у „најлојалнијим формама”, да пре свега настоје код Васељенске Патријаршије на томе да имају српске владике у „српским провинцијама у Турској”, да се одобри литургија на српском језику у Турској и да се признају српске школе. У вези са тим била су издата упутства црногорском агенту у Цариграду да споразумно са српским послаником отпочне акцију у том правцу. Исто, фасц. V, дос. VII, пов. бр. 1185, Г. Вуковић – С. Грујићу, Цетиње 5. IX 1890; исто, фасц. VI, дос. IV, пов. бр. 2254, С. Грујић – С. Новаковићу, Београд 10. IX 1890; Односи Србије и Црне Горе у XIX веку, бр. 795, 798; N. Radulović, *Dokumenti*, 80–81, 119–120.

ски уговор на основи највећег повлашћења.¹⁸ Уз то био је направљен један тајни споразум који је неколико најважнијих извозних црногорских артикала или потпуно ослобађао царине (трава руј) или им је одредио само минималне дажбине (слана риба, маслиново уље).¹⁹

Повољна клима у међусобним односима Србије и Црне Горе, створена највише захваљујући новим тоновима у спољној политици радикала, трајала је до државног удара који је 1893. извео млади краљ Александар Обреновић. Са њим је започео и један од најнестабилнијих периода у новијој историји Србије, посебно у њеној спољној политици. Несталан, каквим се показао још на почетку своје владавине, краљ Александар је одмах српски брод поново окренуо Аустро-Угарској. Видело се да ће Србија тада смањити и своје бављење до тада најважнијим задацима српске спољне политике, а усмереним ка европској Турској, а то значи и да неће много марити за усклађивање односа са осталим балканским државама. Ни краљеве тзв. неутралне владе нису чиниле никаквог подстицаја у смислу да до тога не дође. Приметно су тада захладнели односи са Црном Гором. Међутим, слабости које су се убрзо показале у државним финансијама а затим и озбиљније претње које су долазиле од стране српских балканских супарника у политици према Старој Србији и Македонији натерали су краља Александра да у јулу 1895. године владу повери Стојану Новаковићу. То је био и значајан датум у српској политици друге половине XIX века. Новаковић се, сакупивши у политици доста искуства, а нарочито као посланик у Цариграду, без околишења окренуо према Русији.

II

Образовање владе Стојана Новаковића, и промена у спољној политици Србије, подударали су се са прихватањем русофилске оријентације од стране званичне политике Бугарске. Самом том чињеницом Русија је постала скоро доминантна снага на Балкану. Даљи раст њеног утицаја, који би се могао остварити повезивањем балканских држава и то под велом тајности и при званичном одржању *statusa quo*, био је следећи циљ који су желели водећи људи у Петрограду. То је највише и подстакло владу Стојана Новаковић да крене у отопљавање леда у односима са Црном Гором. Новаковић је најпре пресекао пропаганду која

¹⁸ Стенографске белешке Народне Скупштине сазива за 1891, Београд 1892, 9–10, 34, 53–54; Н. Ражнатовић, *Трговински односи између Црне Горе и Србије 1890–1903. године*, Историјски записи, књ. XXIII, св. 2, Титоград 1966, 321–342.

¹⁹ АС, МИД, ПО, 1896, фасц. VI, дос. VI, пов. бр. 625, В. Петровић – С. Лозанићу, 2. VI 1894; . N. Radulović, *Dokumenti*, 131.

се у београдској штампи водила против династије Петровић у којој је активно учествовао део црногорске емиграције у Београду, а затим је одмах обновио трговински уговор са Црном Гором којим су биле појачане повластице црногорском извозу са Цетиња.²⁰ Обављена је затим преписка са црногорском владом, учињени су договори о размени владарских посета и отворена је перспектива успостављања одличне међусобне сарадње.²¹ Новаковић је, међутим, био опседнут једним питањем које је по његовом мишљењу требало да учврсти међусобне пријатељске односе, али које их је управо због своје осетљивости, одмах ставило на пробу. Радило се о тзв. српском питању у Турској које је он одмах наметнуо у даљим односима са Црном Гором. Новаковић је у ствари био један од твораца тзв. плана културно-просветног рада Србије у европској Турској односно Старој Србији и Македонији и један од најагилнијих заступника идеје о подели интересних сфера. Вишегодишња борба са Бугарима и Грцима око европске Турске, а нарочито велико стечено искуство с краја осамдесетих и почетка деведесетих година док је био посланик у Цариграду, створили су код њега уверење да се морају поделити зоне утицаја између Бугарске, Србије и Грчке. У тој подели он није нашао, бар у оном делу који је међу овим државама био споран, места за претензије Црне Горе. На Црну Гору гледао је као на стуб подршке Србији према Бугарској, као на део ланца неке врсте опозиционог блока наспрам претензија Бугара. Зато је имајући такву помоћ у виду мислио тада једино на појачавање притиска на Бугарску да би она пристала на такву поделу. Прилика да се о томе детаљно разговора биле су међусобне посете владара односно, најпре, долазак кнеза Николе у Београд 1896. године, а затим узвратна посета следеће године.

Прва од две посете, која је иначе добила доста места у старијој историографији, била је намештена управо на Видовдан, и то на инсистирање српске стране. Она је оставила утисак снажне манифестације међусобног пријатељства, али на томе се и све завршило. Црногорци су мислили да отворе питање своје интересне сфере у метохијском делу Старе Србије, али је било очигледно да је Стојану Новаковићу било стало да се једно такво питање у том тренутку не по-

²⁰ АС, МИД, ПО, 1896, фасц. VI, дос. VI, пов. бр. 168, С. Новаковић – С. Поповићу, Београд 22. I 1896; исто, пов. бр. 603, В. Стојановић – С. Новаковићу, Београд 20. III 1896; исто, Трговинска конвенција између Краљевине Србије и Кнежевине Црне Горе.

²¹ АС, фонд Стојана Новаковића, бр. 921, С. Новаковић – Г. Вуковићу, Београд 4. III 1896; исто, бр. 1251, Г. Вуковић – С. Новаковићу, Цетиње 29. III 1896; исто, бр. 1253, Г. Вуковић – С. Новаковићу, Цетиње 13. V 1896; Архив Државног музеја на Цетињу, фонд Краља Николе, 1896, I, С. Новаковић – Г. Вуковићу, Београд 17. IV 1896; Црна Гора и Србија од 1862. године, Записи, књ. VI, св. 3, Цетиње 1936, 160–163; Војвода Г. Вуковић, *Мемоари*, II, 379–394.

креће. Овом искусном политичару журило се да што пре успостави фронт према Бугарској, а чини се да он тада није ни имао никакве визије у погледу разграничења са Црном Гором. То значи да није ни мислио да улази у нешто што би и српском двору могло да буде непријатно или да се око тога воде неизвесни преговори а да се разграничење са Бугарима потисне са приоритетног места. Према томе изгледало је да су у његовом држању пресудиле две ствари. Прво, хтео је разграничење са Бугарима,²² а друго, био је свестан да ће краљ Александар одбити да Призрен уђе у црногорску сферу на чему су Црногорци мислили да инсистирају. Стојан Новаковић је међутим сишао са власти када је требало учинити узвратну посету Црној Гори.

Нова неутрална радикалска влада у Србији, са Ђорђом Симићем на челу, наставила је у спољној политици корацима Новаковића, значи русофилским, а исто тако и у правцу споразумевања са балканским државама. Ова влада је почетком марта 1897. године закључила споразум о пријатељству са Бугарском. Због компликоване ситуације у Турској услед тзв. критског питања желела је исто тако да се што више повеже и са Црном Гором за шта је повољна прилика требало да буде узвратна посета каља Александра кнезу Николи до које је дошло почетком маја 1897. године. Симићева влада је направила пре посете један значајан гест: отворила је у марту 1897. године стално српско посланство у Црној Гори и први пут успоставила редовне дипломатске односе између две земље.²³ Спремношћу ове владе да прихвати захтеве Црне Горе, да у њену интересну сферу уђу Призрен, Пећ и Пљевља требало је да ова посета успостави чврсту основу за заједнички наступ према Турској у циљу ослобођења или бар олакшавања положаја њихових сународника који су живели у њеном европском делу. У преговорима вођеним тада на Цетињу између Симића и његовог министра Вујића с једне и Гавра Вуковића с друге стране прихваћена су тумачења црногорске стране о економском значају Метохије за Црну Гору и о потреби да јој се препусти Призрен, што је изгледало и као довољна материјална накнада за њену будућу безрезервну подршку претензијама Србије на југ. Написан је био и споразум у том смислу, али је Александар Обреновић одбио да

²² АС, фонд Стојана Новаковића, бр. 460, Забелешка С. Новаковића од 16. V 1896; Војвода Г. Вуковић, Мемоари, II, 401–402. – Овако становиште Стојан Новаковић је имао и током сусрета са Гавром Вуковићем у Београду у октобру 1896. године када се овај из Цариграда преко Софије и Београда враћао на Цетиње. Војвода Г. Вуковић, *Мемоари*, III, 33–36.

²³ АС, МИД, ПО, фасц. II, дос. V., пов. бр. 663, Ђ. Симић – Г. Вуковићу, Београд 3. III 1897.

га потпише.²⁴ Чини се да су тада преовладали династички интереси, а по свој прилици је у питању било још и нешто друго. Препустити Црногорцима једну од две српске царске престонице значило је дати довољно аргумената у руке црногорској династији да се може сматрати легитимним наследником престола над свим српским територијама, што би се могло узети као опасно угрожавање дома Обреновића. Вероватно је да су и прсти аустроугарски и краљевог оца Милана били умешани у то да се прихватање црногорских захтева од стране Симићеве владе узме као повод за њено обарање. Влада је од стране краља Александра и његовог оца била оптужена да је на Цетињу радила супротно интересима династије Обреновић,²⁵ а томе је била додата и друга оптужба: да је она исувише панславистичка. Рад Аустро-Угарске да поврати свој утицај у Србији је према томе наишао на повољно тло. Нова влада Владана Ђорђевића, доведена крајем 1897. године, не само да је упловила у аустроугарске воде него се аутоматски удаљила од Црне Горе, која се у својој политици и даље уздала у великог супарника Аустро-Угарске на Балкану – Русију. Враћање Србије аустрофилској политици и истовремени повратак бившег краља Милана у земљу, што је изазвало велику забринутост у Црној Гори с обзиром да су Милана сматрали инструментом Аустро-Угарске, донели су захлађење у односима између две земље и довели у питање одржавање редовних дипломатских односа. Промењен је дипломатски представник на Цетињу и постављен поверљиви човек краља Александра.²⁶ Србија је у својим спољнополитичким плановима изгубила помоћ и Русије и Црне Горе.

Враћање Србије у крило Аустро-Угарске, 1897. године, имало је вишеструке последице, али је у првом реду водило некој врсти њене изолације пре свега од Русије и балканских држава. То се нарочито осетило када је 1899. године бивши краљ Милан постао командант активне војске. Ни у Русији ни у Црној Гори нису сакривали негодовање. Чинило се да је Аустро-Угарска настојала да од Србије направи јаку противтежу Русије на Балкану чије је упориште била Црна Гора а од 1896. године и Бугарска. Осетило се то и у њеним подршкама српским финансијама, одобравању зајмова, а у извесној мери и у потпомагању неких иницијатива српске владе у Турској. У Србији се учвршћивала једна поли-

²⁴ АС, фонд Стојана Новаковића, бр. 461, Забелешка Стојана Новаковића „Разговор са краљем Александром после повратка с Цетиња”, 5 Маја 1897; Н. Ражнатовић, *Посјета Књаза Николе Београду 1896. године и Краља Александра Цетињу 1897. године*, Историјски записи књ. XXV, св. 2, Титоград 1968, 219–223.

²⁵ АС, Мемоари Ђорђа Симића: Моје друго министровање од 17. децембра 1896 – 7. октобра 1897 (рукопис), 138–145.

²⁶ В. Ђорђевић, *Крај једне династије*. Прилози за историју Србије од 11. октобра 1897. до 8. јула 1900, III, Београд 1905, 216.

тика терора и прогона како би се онемогућиле присталице наслона на Русију, нарочито из радикалских редова. За атентат који је био изведен на бившег краља Милана 1899. године били су оптужени радикали чији су масовни прогони одмах уследили, а затим и спољни утицаји и ментори, тј. руски панслависти, Бугари и Црногорци, односно њихова тобожња спрега. Једна од последица односила се на Црну Гору. У ствари Милан Обреновић је страховао од Црне Горе, јер је мислио да Русија преко ње ради на династичкој промени у Србији. Био је начуо да црногорски кнез спрема атентаторе који би дошли преко Бугарске, где је била јака црногорска колонија. Српски посланик је повучен са Цетиња и између две земље прекинута су међусобни дипломатски односи.²⁷ Терор у Србији погодио је и тамошње Црногорце. Удаљавани су из службе, стављани су под полицијски надзор, протеривани из Србије, а био је забрањен и улазак из Црне Горе. Посебно се пазило да границу не прелазе Црногорци из Бугарске, јер су они означени као најопаснији. Милан Обреновић је био убеђен да иза свега стоји Русија и да неће презати од тога да га физички ликвидирају. Цела српска граница била је под присмотром. Није се искључивала ни могућност да би и Бугари могли бити атентатори. Односи Србије са Русијом, Бугарском, као и са Црном Гором били су доведени до најнижег нивоа. Један од непосредних одговора на то био је тај да Русија није хтела да политичким средствима врши притисак на Србију, него је сву своју помоћ управила ка Црној Гори и Бугарској. Слањем својих привредних и војних специјалиста у ове две земље, отварању преговора са њима и подршкама њиховим амбицијама Русија је ишла на то да изазове огорчење у Србији на Аустро-Угарску, односно да српски народ стави пред велика искушења.

Промена политике у Србији 1900. године, чему је у првом реду допринела женидба Александра Обреновића дворском дамом Драгом Машин, затим прекид односа краља Александра са оцем Миланом који је демонстративно остао да живи у Бечу, као и узимање руског цара за кума младенцима, и поновно прихватање русофилства у званичној политици – били су најбољи аргумент за поновно почињање узајамног приближавања Србије и Црне Горе. У оваквим приликама ту је увек била присутна и Русија, која се појављивала као иницијатор и посредник успостављања добрих односа између Србије и Црне Горе. Разуме се, то ни овога пута, као ни понекад раније, није ишло ни брзо ни лако. Нерасположење које се међу њима нагомилало тешко је ослобађало место успостављању међусобног поверења. С обзиром на искуство из 1897. године када је Аустро-Угарска успела да обори Симићеву владу и оцрни кнеза Николу у очима краља

²⁷ М. Војводић, *Србија у међународним односима крајем XIX и почетком XX века*, Београд 1988, 248.

Александра, српска влада сада није журила у сусрет Црној Гори. У овом случају радило се о влади у којој је био најпре министар а затим и њен председник угледни економиста и радикал Михаило Вујић који је, још као члан Симићеве владе, пао са њом 1897. године и то управо због кнеза Николе. Влада је била свесна Александрове несхватљиве нестабилности, па је то наметнуло и опрез у приближавању Црној Гори, упркос чињеници да је тадашњи положај српског становништва у Турској захтевао одлучну помоћ и кооперацију у народносним стварима. Једино су на њену иницијативу, а на подстицај руске дипломатије, разменом порука поново успостављени контакти са црногорском владом, и отпочели преговори о сарадњи, а затим упућивањем сталног српског изасланика на Цетиње обновљени и дипломатски односи прекинути 1899. године,²⁸ и то је било све. Ни у Црној Гори није било неког претераног одушевљења за сарадњу са Србијом. Посебно је тада актуелна идеја о изградњи јадранске железнице показала сасвим различит однос према месту њеног замишљеног изласка на море. Чинило се, осим тога, да су, и поред ранијих искустава, овога пута међусобне територијалне претензије обе земље према Турској укључујући на првом месту Призрен остале као озбиљна сметња успостављању чврстих савезничких односа. Ако се свему томе дода и женидба принца Мирка Наталијом Константиновић 1902. године, што је одмах подстакло сумње у династичке побуде кнеза Николе да дође до тога чина, онда за праву и искрену званичну сарадњу Србије са Црном Гором није било услова. Овде не треба заборавити ни чињеницу да је управо тада и Русија изгубила свако поверење у краља Александра чији су државни удари, 1902. и 1903. године, најавили његов нови повратак у аустроугарске воде, и препуштала га је његовој судбини која је, као што се зна, била одлучена мајским превратом 1903. године.

*

Крај последњег Обреновића на српском престолу требало је да отвори нову перспективу у остварењу савезничких односа између Србије и Црне Горе. Уосталом, то се могло и закључити из речи кнеза Николе којима је са балкона двора поздравио долазак његовог зета Петра Карађорђевића на српски престо. За разлику од 1878. године, када се Србија морала ухватити у коло с Аустро-Угарском, овога пута су династички преврат, радикалска доминација на политичкој сцени и нова династија, Србију политички дефинитивно окренули Руси-

²⁸ АС, МИД, ПО, 1903, фасц. I, дос. V, пов. бр. 203, М. Вујић – Српском посланству на Цетињу, Београд 30. I 1902.

ји. Чини се да је тиме био испуњен кључни услов за успостављање добрих односа између Србије и Црне Горе, али, као што ће се наредних година показати, то се није потпуно испунило, јер су се неке друге околности промениле. Потпуно опредељење Србије за Русију, 1903. године, померило је тежиште руског ослонаца са Цетиња на Београд. Први пут Црна Гора није у руској политици имала оно значајно место које јој је припадало још од XVIII века, што ће имати за последицу да се у црногорској политици с времена на време појављују неке нове нијансе, које ће се изван Црне Горе (у Русији и Србији) каткада злонамерно тумачити. Са руске стране се први пут није више инсистирало на потреби за постизањем неприкосновене српско-црногорске сарадње. Изгледа да је то подстакло неке разлике између Србије и Црне Горе при чему су и њихови територијални задаци као и присутне династичке суревњивости могле бити јаче изражене, што је било неуобичајено за такве спољнополитичке околности. Овоме треба додати још један чинилац који је уз све друго допринео да односи између Србије и Црне Горе не пођу оном линијом која се очекивала. Црногорска емиграција у Београду, позивајући се на демократизацију живота у Србији, обрушила се на, како се тада истицало, владарски деспотизам у Црној Гори, а то се од стране српских власти каткада више а каткада мање толерисало. Ни истовремено реаговање две земље у анексионој кризи није био довољан разлог за успостављање чврстог заједништва. А несагласност у територијалним претензијама према неким деловима Турске, која је већ раније исказивана потврдила се и приликом закључивања савеза 1912. године, да би се потом у Балканском рату дефинитивно потврдиле неке разлике међу њима. Са неповерењем које је било присутно у њиховим званичним односима ове две државе ушле су и у Први светски рат.

Prof. Mihailo VOJVODIĆ, D. Sc.

SERBIAN POLICY TOWARD MONTENEGRO, 1878 - 1903

Résumé

The period from the Congress of Berlin 1878 until the tragic end of King Alexander Obrenović 1903, was one of the most disturbing for Serbia and Montenegro and their relations. Frequent changes in the foreign policy of Serbia, which in consequence resulted in different political orientations of these two countries, contributed immensely to the loosening of ties among them. After the Congress of Berlin, Serbia was in the sphere of Austro-Hungarian policy, while Montenegro was leaning on Russia. It happened that under such new circumstances there had been practically no official contacts between these

two countries for years, but much more discontent and distrust, first of all that between two dynasties, being constantly provoked from abroad. It was only in 1890 that some forms of political co-operation were re-established on certain national issues i.e. tasks in Turkey, upon the efforts made by Stojan Novaković, the then Serbian envoy in Carigrad and by Montenegrin Minister Gavro Vuković, but postponed, however, for some time because of the coup d'état on King Alexander. A noticeable shift in the foreign policy of Serbia in 1895, which brought to the re-establishment of closer links with Russia, caused the betterment in its relations with Montenegro, too. Such a new turn in their relations was manifested primarily in frequent exchanges of visits of two sovereigns, their mutual extorts in succeeding to elect a Serb for the archbishop in Prizren, introduction of mutual trade exemptions, establishment of diplomatic relations on more sound grounds, which proved to be only short lived, again.

Better prospect and hope of relations between Serbia and Montenegro were to be expected only after the death of King Alexander and the ascendance of a new dynasty in Serbia in 1903. However, even in the new conditions, which arose, the traces of former distrust between them could not be erased so easily.

